DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojss-06-11-13 Pages: 148-161

Oriental Journal of Social Sciences

ORIENTAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

journal homepage:
https://www.supportscience.uz/index.php/ojss

CHINA'S GEOPOLITICAL STRATEGY IN CENTRAL ASIA: GOALS, INSTRUMENTS AND THE PLACE OF UZBEKISTAN

Alisher Garibjonovich Bekniyazov
Independent researcher
Tashkent State University of Oriental Studies
E-mail: a.bekniyazov@gmail.com
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: China, Central Asia, Uzbekistan, geopolitics, Belt and Road Initiative, SCO, China–Central Asia format, multi-vector foreign policy.

Received: 03.11.26
Accepted: 04.11.26
Published: 05.11.26

Abstract: The article examines the geopolitical strategy of the People's Republic of China in Central Asia, its goals and instruments, and the place of Uzbekistan in it. The study covers the period from the 1990s to 2026 and is based on official documents of the Xi'an (2023) and Astana (2025) summits, the statistics of both countries and AidData project-level data. Four stages in the evolution of China's regional policy are identified: border settlement and confidence building, multilateral security cooperation within the SCO, economic expansion under the Belt and Road Initiative, and institutionalisation through the China–Central Asia summit mechanism. China's goals are systematised as a five-level hierarchy, and its instruments are grouped into institutional, financial-economic, infrastructural, security and humanitarian tools. In 2025 China–Central Asia trade reached USD 106.3 billion, and trade with Uzbekistan USD 17.2 billion. The article argues that Uzbekistan acts as a pivot state of regional cooperation and that its multi-vector foreign policy is an independent choice that strengthens its negotiating position. Proposals are made for further improving the interagency coordination of cooperation with China.

XITOYNING MARKAZIY OSIYODAGI GEOSIYOSIY STRATEGIYASI: MAQSADLAR, VOSITALAR VA O'ZBEKISTONNING O'RNI

Alisher Garibjonovich Bekniyazov
Mustaqil tadqiqotchi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

E-mail: a.bekniyazov@gmail.com
Toshkent, O‘zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Xitoy, Markaziy Osiyo, O‘zbekiston, geosiyosat, “Bir makon, bir yo‘l”, ShHT, “Xitoy – Markaziy Osiyo” formati, ko‘p vektorli tashqi siyosat.

Annotatsiya: Maqolada Xitoy Xalq Respublikasining Markaziy Osiyodagi geosiyosiy strategiyasi, uning maqsadlari va vositalari hamda unda O‘zbekistonning o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot 1990-yillardan 2026-yilgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi va Sian (2023) hamda Ostona (2025) sammitlari hujjatlari, ikki mamlakat statistikasi va AidData loyihalar bazasiga tayanadi. Xitoy mintaqaviy siyosatining to‘rt bosqichi ajratilgan: chegara masalalarini hal etish va ishonch choralari, ShHT doirasidagi ko‘p tomonlama xavfsizlik hamkorligi, “Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi asosidagi iqtisodiy kengayish hamda “Xitoy – Markaziy Osiyo” sammitlari orqali institutsionallashuv. Xitoy maqsadlari besh darajali iyerarxiya sifatida tizimlashtirilgan, vositalar esa institutsional, moliyaviy-iqtisodiy, infratuzilmaviy, xavfsizlik va gumanitar guruhlarga ajratilgan. 2025-yilda Xitoy va Markaziy Osiyo savdosi 106,3 mlrd dollarga, O‘zbekiston bilan savdo 17,2 mlrd dollarga yetgani ko‘rsatilgan. Xulosada O‘zbekiston mintaqaviy hamkorlikda tayanch davlat o‘rnini egallashi, ko‘p vektorli tashqi siyosat esa mamlakatning muzokara pozitsiyasini mustahkamlaydigan mustaqil tanlovi ekani asoslangan. Xitoy bilan hamkorlikni idoralararo muvofiqlashtirishni takomillashtirish bo‘yicha takliflar berilgan.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ЦЕЛИ, ИНСТРУМЕНТЫ И МЕСТО УЗБЕКИСТАНА

Алишер Гарибжонович Бекниязов
Независимый исследователь
Ташкентский государственный университет востоковедения
E-mail: a.bekniyazov@gmail.com
Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Китай, Центральная Азия, Узбекистан, геополитика, «Один пояс, один путь», ШОС, формат «Китай – Центральная Азия», многовекторная внешняя политика.

Аннотация: В статье анализируются геополитическая стратегия Китайской Народной Республики в Центральной Азии, её цели и инструменты, а также место Узбекистана в этой стратегии.

Исследование охватывает период с 1990-х годов по 2026 год и опирается на документы саммитов в Сиане (2023) и Астане (2025), статистику двух стран и проектные данные AidData. Выделены четыре этапа эволюции региональной политики Китая: урегулирование пограничных вопросов и меры доверия, многостороннее сотрудничество в сфере безопасности в рамках ШОС, экономическая экспансия в рамках инициативы «Один пояс, один путь» и институционализация через механизм саммитов «Китай – Центральная Азия». Цели Китая систематизированы в виде пятиуровневой иерархии, инструменты разделены на институциональные, финансово-экономические, инфраструктурные, силовые и гуманитарные. Показано, что в 2025 году товарооборот Китая с Центральной Азией достиг 106,3 млрд долларов, а с Узбекистаном – 17,2 млрд долларов. Обосновано, что Узбекистан выступает опорным государством регионального сотрудничества, а многовекторная внешняя политика является его самостоятельным выбором, укрепляющим переговорные позиции страны. Предложены меры по совершенствованию межведомственной координации сотрудничества с Китаем.

Kirish. XXI asr boshidan buyon Markaziy Osiyo yirik davlatlar manfaatlari kesishadigan mintaqaga aylandi. H.Makinder bu hududni Yevroosiyoning “markaziy o‘qi” (pivot area) deb atagan [1], Z.Bjezinskiy esa uni Yevroosiyoning eng murakkab geosiyosiy makonlaridan biri sifatida baholagan [2]. Bugun bu klassik qarashlar yangi mazmun kasb etmoqda: mintaqaga tashqi hamkorlar orasida eng tez kengayib borayotgan iqtisodiy ishtirok Xitoy Xalq Respublikasiga tegishli.

Bu o‘sishni raqamlar yaqqol ko‘rsatadi. Xitoy rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasidagi tovar ayirboshlash ilk bor 100 mlrd dollardan oshib, 106,3 mlrd dollarga yetdi va bir yilda 12 foizga o‘sdi. Shundan Xitoy eksporti 71,2 mlrd dollarni, Markaziy Osiyodan importi 35,1 mlrd dollarni tashkil etdi [3]. Xitoy 2025-yil yakunlariga ko‘ra mintaqaning barcha besh davlati uchun yetakchi savdo hamkoriga aylandi [3].

O‘zbekiston uchun bu masala alohida ahamiyatga ega. Prezident huzuridagi Statistika agentligining dastlabki ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda mamlakat tashqi savdo aylanmasi 81,2

mlrd dollarga yetdi. Shundan taxminan 21 foizi, ya'ni 17,2 mlrd dollari Xitoy bilan, 16 foizi, ya'ni 13,0 mlrd dollari Rossiya bilan savdoga to‘g‘ri keldi [4]. Shu tariqa Xitoy O‘zbekistonning birinchi, Rossiya esa ikkinchi savdo hamkori bo‘lib qolmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Xitoy bilan hamkorlikning tez kengayishi O‘zbekiston oldiga yangi imkoniyatlar bilan birga ularni oqilona boshqarish vazifasini ham qo‘yadi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ochiq, pragmatik va faol tashqi siyosat yuritish vazifasi belgilangan [5]. Bu vazifani amalga oshirish uchun yetakchi hamkorning mintaqaviy siyosati qanday maqsadlarga tayanishini, qaysi vositalar orqali ro‘yobga chiqishini va unda O‘zbekistonga qanday o‘rin berilishini aniq tushunish zarur.

Maqolaning maqsadi Xitoyning Markaziy Osiyodagi geosiyosiy strategiyasi maqsadlari va vositalarini tizimlashtirish hamda unda O‘zbekistonning o‘rnini aniqlashdan iborat. Shu maqsaddan quyidagi tadqiqot savollari kelib chiqadi: Xitoy siyosati qaysi bosqichlardan o‘tdi? Uning maqsadlari qanday iyerarxiyaga ega? Qaysi vositalar O‘zbekiston bilan munosabatlarda yetakchi o‘rin tutadi? O‘zbekistonning mintaqaviy hamkorlikdagi o‘rnini qaysi ko‘rsatkichlar belgilaydi?

Tadqiqotning ilmiy yangiligi uch jihatda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, 2023–2026-yillardagi yangi omillar, jumladan “Xitoy – Markaziy Osiyo” sammitlari mexanizmi, abadiy yaxshi qo‘shnichilik, do‘stlik va hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma hamda Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston temir yo‘li loyihasi hisobga olingan holda strategiya evolyutsiyasining to‘rt bosqichli davriylashtirilishi taklif etildi. Ikkinchidan, Xitoy maqsadlari besh darajali iyerarxiya ko‘rinishida tizimlashtirildi. Uchinchidan, O‘zbekistonning o‘rni ikki mamlakat statistikasidagi farqlarni inobatga olgan holda miqdoriy ko‘rsatkichlar asosida baholandi.

Adabiyotlar sharhi. Xitoyning Markaziy Osiyodagi siyosati xorijiy adabiyotda keng o‘rganilgan. A.Kuli yirik davlatlar raqobatini “katta o‘yinlar, mahalliy qoidalar” tamoyili orqali tushuntirib, mintaqa davlatlari tashqi hamkorlar bilan munosabatlarda o‘z manfaatlarini faol ilgari surishini ko‘rsatgan [6]. Uning xulosasiga ko‘ra, Markaziy Osiyo davlatlari tashqi kuchlar siyosatining passiv obyekti emas, balki o‘zaro munosabatlarning shartlarini belgilaydigan to‘laqonli ishtirokchilardir. Bu xulosa ushbu maqolaning nazariy asoslaridan biri bo‘ldi.

M.Laryuel va S.Peyruz Xitoy omilini mintaqa davlatlarining ichki taraqqiyoti, iqtisodiy islohotlari va ijtimoiy o‘zgarishlari bilan bog‘liq holda tadqiq etgan [7]. K.L.Siroyejkin Qozog‘iston – Xitoy munosabatlari misolida chegara savdosidan strategik sheriklikka o‘tish jarayonini batafsil yoritgan [8]. Bu ish Xitoy siyosatining bosqichma-bosqich, ishonch choralaridan iqtisodiy hamkorlikka qarab rivojlanganini ko‘rsatgani bilan qimmatlidir.

“Bir makon, bir yo‘l” tashabbusi e'lon qilingach, tadqiqotchilar e'tibori infratuzilma va moliya masalalariga ko‘chdi. M.Laryuel muharrirligidagi jamoaviy monografiyada tashabbusning

Markaziy Osiyo davlatlari iqtisodiyoti va mintaqaviy integratsiyasiga ta’siri mamlakatlar kesimida tahlil qilingan [9]. N.Kasenova Xitoyning “Ipak yo‘li iqtisodiy kamari” va Qozog‘istonning “Nurli yo‘l” dasturi o‘rtasidagi uyg‘unlikni ko‘rib chiqib, milliy rivojlanish dasturlarini tashqi tashabbuslar bilan bog‘lash samarali yo‘l ekanini ta’kidlagan [10]. AidData tadqiqot laboratoriyasi esa Xitoyning rivojlanish moliyasi bo‘yicha loyihalar darajasidagi ma’lumotlar bazasini yaratib, bu sohadagi empirik tadqiqotlar uchun asos bo‘ldi [11].

Shu bilan birga, mavjud ishlarning aksariyati 2023-yilgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi va Qozog‘iston yoki umuman mintaqa misolida yozilgan. Xitoy strategiyasini O‘zbekiston nuqtayi nazaridan, so‘nggi yillardagi institutsional o‘zgarishlarni hisobga olgan holda tizimli tahlil qiladigan tadqiqotlar kam. Ushbu maqola shu bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning manbalar bazasini uch guruh materiallar tashkil etadi. Birinchisi rasmiy hujjatlar: 2023-yilgi Sian va 2025-yilgi Ostona sammitlari natijalari, O‘zbekiston – Xitoy oliy darajadagi muzokaralari yakunlari, Xitoyning Global xavfsizlik tashabbusi konsepsiyasi hamda O‘zbekiston qonunchiligi. Ikkinchisi statistik ma’lumotlar: XXR rasmiy savdo statistikasi, O‘zbekiston Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari, shuningdek, AidData laboratoriyasining 2000–2023-yillar bo‘yicha 204 ta loyiha va tadbirni qamrab olgan bazasi [11]. Uchinchisi xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar.

Tadqiqotda tarixiy-xronologik metod strategiya bosqichlarini ajratish uchun, tizimli-tuzilmaviy tahlil maqsadlar iyerarxiyasini tuzish uchun, qiyosiy metod esa turli vositalar va hamkorlik yo‘nalishlarini solishtirish uchun qo‘llanildi. Rasmiy hujjatlarning mazmuni hujjatlar tahlili usulida o‘rganildi, statistik ko‘rsatkichlar ikkilamchi ma’lumotlar sifatida tahlil qilindi. Nazariy asos sifatida neorealizmdagi kuchlar muvozanati g‘oyasi va A.Kulining “mahalliy qoidalar” konsepsiyasi olindi [6].

Statistikada bir xususiyat inobatga olindi: XXR va O‘zbekiston ma’lumotlari bir-biriga to‘liq mos kelmaydi. Masalan, 2025-yilgi ikki tomonlama savdo Xitoy bojxona ma’lumotlarida 16,1 mlrd dollarni, O‘zbekiston ma’lumotlarida esa 17,1–17,2 mlrd dollarni tashkil etadi [12]. Farqlar hisobga olish uslubiyati, tovar kelib chiqishi mamlakatini belgilash va tranzit yuklarni aks ettirish tartibi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli har bir ko‘rsatkichning manbasi alohida ko‘rsatildi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, investitsiyalar hajmi va kredit shartlari bo‘yicha to‘liq ochiq ma’lumotlar mavjud emas, shuning uchun ayrim xulosalar sifat jihatidan ifodalandi.

Tahlil va natijalar. *Strategiya evolyutsiyasi: to‘rt bosqich.* Xitoyning Markaziy Osiyodagi siyosati to‘rt bosqichda shakllandi. Har bir bosqich oldingisini bekor qilmaydi, balki uning ustiga quriladi va yangi vazifalarni qo‘shadi (1-jadval).

1-jadval. Xitoyning Markaziy Osiyodagi strategiyasi bosqichlari (muallif ishlanmasi)

Bosqich	Davr	Asosiy mazmuni	Tayanch institutlar va hujjatlar
1. Chegara va ishonch	1991–2001	Chegaralarni delimitatsiya qilish, chegara hududida harbiy sohada ishonch choralari	“Shanxay beshligi” (1996)
2. Ko‘p tomonlama xavfsizlik	2001–2013	Terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi hamkorlik, energetika loyihalari	ShHT (2001), ShHT Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi (Toshkent), Markaziy Osiyo – Xitoy gaz quvuri (2009)
3. Iqtisodiy kengayish	2013–2022	Infratuzilma, kredit va sanoat loyihalari	“Ipak yo‘li iqtisodiy kamari” (2013), “Xitoy + Markaziy Osiyo” tashqi ishlar vazirlari formati (2020)
4. Institutsionallashuv	2023-yildan hozirgacha	Davlat rahbarlari sammitlari, shartnomaviy asos, mintaqaviy hamkorlik markazlari	Sian (2023) va Ostona (2025) sammitlari, abadiy yaxshi qo‘shnichilik, do‘stlik va hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma

To‘rtinchi bosqichning asosiy belgisi ikki tomonlama aloqalar ustida mintaqaviy formatning paydo bo‘lishidir. 2023-yil 19-mayda Sian sammitida Xitoy Markaziy Osiyo davlatlariga 26 mlrd yuan (taxminan 3,7 mlrd dollar) miqdorida moliyaviy ko‘mak va beg‘araz yordam ajratishini e’lon qildi [13]. Sammit yakunlari bo‘yicha tomonlar suverenitet, mustaqillik, xavfsizlik va hududiy yaxlitlik kabi asosiy manfaatlarga daxldor masalalarda bir-birini qat’iy qo‘llab-quvvatlashga kelishib oldi, sammitlarni ikki yilda bir marta navbat bilan o‘tkazish tartibi belgilandi [14].

2025-yil 17-iyunda Ostonada o‘tgan ikkinchi sammitda olti davlat rahbari abadiy yaxshi qo‘shnichilik, do‘stlik va hamkorlik to‘g‘risidagi shartnomani hamda Ostona deklaratsiyasini imzoladi [15; 16]. Xitoy shu yil uchun mintaqa davlatlariga aholi farovonligi va taraqqiyot loyihalari uchun 1,5 mlrd yuan grant ajratishini, kambag‘allikni qisqartirish, ta’lim almashinuvi va cho‘llanishga qarshi kurash bo‘yicha uchta hamkorlik markazi tashkil etilishini e’lon qildi [15]. O‘zbekiston Prezidenti sammitda yangi iqtisodiy sheriklik dasturi, bosh vazir o‘rinbosarlari darajasida Savdo va investitsiyalar bo‘yicha mintaqalararo kengash hamda Toshkentda sanoat standartlashtirish va sertifikatlash mintaqaviy markazini tashkil etish tashabbuslarini ilgari surdi [16]. Shu tariqa Xitoy Markaziy Osiyoni yaxlit mintaqa sifatida ko‘ra boshladi, biroq aniq loyihalarning asosiy qismi hamon ikki tomonlama asosda kelishilmoqda.

Maqsadlar iyerarxiyasi. Rasmiy hujjatlar va amaliy qadamlar tahlili Xitoy maqsadlarini besh darajaga ajratish imkonini beradi. Quyi darajalar yuqori darajalar uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Birinchi daraja g‘arbiy chegaralar xavfsizligi va mintaqaviy barqarorlikdir. Xitoyning Qozog‘iston, Qirg‘iziston va Tojikiston bilan umumiy chegarasi 3 ming kilometrdan oshadi. Shu sababli Markaziy Osiyodagi barqarorlik Shinjon-Uyg‘ur avtonom rayonining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va xavfsizligi bilan bevosita bog‘liq. ShHT doirasidagi aksilterror hamkorlik aynan shu darajaga xizmat qiladi.

Ikkinchi daraja resurslar va tranzitdir. AidData ma’lumotlariga ko‘ra, 2000–2023-yillarda Xitoyning O‘zbekistonga yo‘naltirgan rivojlanish moliyasining 58 foizi sanoat, tog‘-kon va qurilishga, 9 foizi transport va omborxona xo‘jaligiga, 8 foizi energetikaga to‘g‘ri kelgan [11]. Turkmaniston gazini Xitoyga yetkazadigan Markaziy Osiyo – Xitoy gaz quvuri O‘zbekiston hududidan o‘tadi va AidData ma’lumotlarida mamlakatdagi eng yirik moliyalashtirilgan loyiha sifatida qayd etilgan [11].

Uchinchi daraja bozorlardir. 2025-yilda Xitoyning mintaqaga eksporti 71,2 mlrd dollarni tashkil etdi, uning o‘sishida elektromexanika mahsulotlari, yuqori texnologiyali tovarlar, elektromobillar, litiy batareyalar va quyosh energetikasi uskunalari yetakchi o‘rin tutdi [3]. Mintaqa Xitoy sanoati uchun muhim savdo bozoriga, Markaziy Osiyo davlatlari uchun esa zamonaviy texnologiyalar va asbob-uskunalar manbayiga aylanmoqda.

To‘rtinchi daraja siyosiy o‘zaro qo‘llab-quvvatlashdir. Sammit hujjatlarida asosiy manfaatlarga daxldor masalalarda o‘zaro qo‘llab-quvvatlash qayd etilgan [14]. 2026-yil 26-avgustda Pekinda Xitoy tashqi ishlar vaziri Van I va O‘zbekiston Prezidenti Administratsiyasi rahbari Saida Mirziyoyeva o‘rtasidagi uchrashuvda Xitoy O‘zbekistonning suvereniteti, xavfsizligi va taraqqiyot manfaatlarini, “Yangi O‘zbekiston” islohotlarini qo‘llab-quvvatlashini, O‘zbekiston esa Xitoyning asosiy manfaatlariga oid masalalarda qat’iy qo‘llab-quvvatlashni davom ettirishini bildirdi [17].

Beshinchi daraja normativ ta’sir va tajriba almashinuvidir. Global taraqqiyot, Global xavfsizlik va Global sivilizatsiya tashabbuslari orqali Xitoy o‘zining taraqqiyot va xavfsizlik konsepsiyalarini taqdim etadi [18]. O‘zbek tomoni Xitoyning davlat boshqaruvi, ayniqsa kambag‘allikni qisqartirish tajribasini o‘rganishga qiziqish bildirmoqda [17].

Iyerarxiyaning amaliy ma’nosi shundaki, birinchi va to‘rtinchi darajalarga oid masalalar Xitoy uchun o‘zgarmas ustuvorlik hisoblanadi, iqtisodiy va gumanitar darajalarda esa muzokaralar uchun kengroq imkoniyat mavjud. Hamkor davlat uchun bu muzokaralarda qaysi masalalarda moslashuvchan shartlarga erishish mumkinligini oldindan baholash imkonini beradi.

Hamkorlik vositalari. Xitoy mintaqaviy maqsadlarini besh guruh vositalar orqali amalga oshiradi (2-jadval). Jadvalda vositalarning O‘zbekiston bilan munosabatlardagi ifodasi ko‘rsatilgan.

2-jadval. Xitoyning Markaziy Osiyodagi hamkorlik vositalari va ularning O‘zbekistondagi ifodasi (muallif ishlanmasi)

Guruh	Asosiy vositalar	O‘zbekistondagi misol
Institutsional	ShHT, “Xitoy – Markaziy Osiyo” sammitlari, ikki va ko‘p tomonlama shartnomalar	2024-yil 24-yanvarda munosabatlar yangi davrdagi har qanday sharoitda har tomonlama strategik sheriklik darajasiga ko‘tarildi [19]
Moliyaviy-iqtisodiy	Davlat banklari kreditlari, grantlar, to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalar	2000–2023-yillarda 18,9 mlrd dollar majburiyat, uning 99 foizi kredit [11]; 6 241 ta Xitoy kapitali ishtirokidagi korxona [20]
Infratuzilmaviy	Temir yo‘llar, quvurlar, logistika markazlari	Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston temir yo‘li [21], Markaziy Osiyo – Xitoy gaz quvuri [11]
Xavfsizlik	ShHT doirasidagi hamkorlik, huquqni muhofaza qilish organlari salohiyatini oshirish dasturlari	ShHT Mintaqaviy aksilterror tuzilmasi (Toshkent) doirasidagi hamkorlik
Gumanitar (“yumshoq kuch”)	Ta’lim grantlari, Konfutsiy institutlari, madaniy almashinuv, kadrlar tayyorlash	Ostona sammitida e’lon qilingan ta’lim almashinuvi markazi va o‘quv dasturlari [15]

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston misolida moliyaviy-iqtisodiy va infratuzilmaviy vositalar ustunlik qiladi. Xavfsizlik sohasidagi hamkorlik esa ko‘p tomonlama, birinchi navbatda ShHT doirasida olib boriladi. Bu O‘zbekistonning mudofaa siyosati tamoyillariga mos keladi: Mudofaa doktrinasiga ko‘ra, mamlakat harbiy-siyosiy bloklarda ishtirok etmaydi va o‘z hududida xorijiy harbiy baza hamda obyektlar joylashtirilishiga yo‘l qo‘ymaydi [22].

Infratuzilma yo‘nalishida eng muhim loyiha Xitoy – Qirg‘iziston – O‘zbekiston temir yo‘lidir. Uning umumiy uzunligi taxminan 480 kilometrni tashkil etadi, shundan 304 kilometrdan ortig‘i Qirg‘iziston hududidan o‘tadi; 2026-yil yozida loyiha faol qurilish bosqichiga kirdi, tunnel va ko‘priklar barpo etilmoqda [21]. Temir yo‘l ishga tushgach, O‘zbekiston Xitoy bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri temir yo‘l aloqasiga ega bo‘ladi va Janubiy Osiyo hamda Yaqin Sharq yo‘nalishidagi tranzit salohiyati ortadi.

Gumanitar yo‘nalish ham hamkorlikning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Ostona sammitida kambag‘allikni qisqartirish, ta’lim almashinuvi va cho‘llanishga qarshi kurash bo‘yicha hamkorlik markazlarini tashkil etish, shuningdek, keyingi ikki yilda mintaqa davlatlari

uchun 3 000 ta o‘quv imkoniyati ajratish e’lon qilindi [15]. Bunday dasturlar mutaxassislar tayyorlash orqali uzoq muddatli insoniy aloqalarni shakllantiradi va iqtisodiy loyihalarning mahalliy kadrlar bilan ta’minlanishiga xizmat qiladi. O‘zbekiston uchun bu yo‘nalishning ahamiyati shundaki, qo‘shma loyihalarda mahalliy muhandis va texnik xodimlar ulushini oshirish texnologiyalar transferining asosiy sharti hisoblanadi.

O‘zbekistonning o‘rni: tayanch davlat. O‘zbekiston Xitoy bilan chegaradosh emas, biroq mintaqaning aholisi eng ko‘p davlati hisoblanadi va qolgan to‘rtta Markaziy Osiyo davlati hamda Afg‘oniston bilan chegaradosh. Ikki tomonlama munosabatlarning asosiy ko‘rsatkichlari 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval. O‘zbekiston – Xitoy munosabatlarining asosiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Qiymati	Manba
Savdo aylanmasi, 2025-yil (O‘zbekiston ma’lumoti)	17,2 mlrd dollar, jami savdoning taxminan 21 foizi	[4]
Xitoy ma’lumoti bo‘yicha: Xitoy eksporti / importi, 2025-yil	14,2 / 1,9 mlrd dollar	[12]
Xitoy kapitali ishtirokidagi korxonalar, 01.08.2026	6 241 ta, xorijiy kapitalli korxonalarning 29,8 foizi	[20]
Xitoy moliya institutlari oldidagi tashqi davlat qarzi, 01.01.2026	3,9 mlrd dollar, tashqi davlat qarzining taxminan 10 foizi	[23]
Xitoy rivojlanish moliyasi majburiyatlari, 2000–2023	18,9 mlrd dollar, 204 ta loyiha va tadbir; Markaziy Osiyoda Qozog‘istondan keyin 2-o‘rin	[11]

Jadvaldagi ulushlar muallif tomonidan hisoblangan: savdodagi ulush 2025-yilgi jami savdo aylanmasi (81,2 mlrd dollar) [4], qarzdagi ulush esa 2026-yil 1-yanvar holatiga tashqi davlat qarzi (39,8 mlrd dollar) asosida aniqlandi [23]. Taqqoslash uchun, xuddi shu sanada Jahon banki oldidagi qarz 8,9 mlrd dollarni, Osiyo taraqqiyot banki oldidagi qarz 8,3 mlrd dollarni tashkil etgan [23]. Demak, Xitoy kreditorlari tashqi davlat qarzi tarkibida xalqaro moliya institutlaridan keyingi o‘rinda turadi. AidData ma’lumotlariga ko‘ra, Xitoy kreditlari bo‘yicha to‘lov qiyinchiligi belgilari kuzatilgan majburiyatlar ulushi O‘zbekistonda 11,2 foizni tashkil etadi, bu past va o‘rta daromadli davlatlar bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichdan (29 foiz) ancha past [11].

O‘zbekistonning mintaqaviy hamkorlikdagi ahamiyati uchta omil bilan izohlanadi. Birinchidan, u 37 milliondan ortiq aholiga ega bozor va ishlab chiqarish maydonidir: Xitoy kapitali ishtirokidagi korxonalar soni bo‘yicha boshqa barcha davlatlardan oldinda, ikkinchi o‘rindagi Rossiya kapitali ishtirokidagi korxonalar soni 3 512 tani tashkil etadi [20]. Ikkinchidan, O‘zbekiston Xitoyni Afg‘oniston, Eron va Turkiya bilan bog‘laydigan transport yo‘laklari tutashgan tranzit tuguni hisoblanadi. Uchinchidan, u harbiy-siyosiy bloklarga qo‘shilmaydigan va mustaqil tashqi siyosat yuritadigan davlatdir [22]. Shu sababli O‘zbekiston mintaqaviy

hamkorlikda “tayanch davlat” o‘rnini egallaydi: uning pozitsiyasi ko‘plab mintaqaviy loyihalarning muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi.

Muhokama. Olingan natijalar ikki keng tarqalgan qarashni aniqlashtirishga imkon beradi. Birinchi qarashga ko‘ra, Markaziy Osiyoda yirik hamkorlar o‘rtasida o‘ziga xos “mehnat taqsimoti” mavjud: Rossiya an’anaviy ravishda xavfsizlik sohasida, Xitoy esa iqtisodiyotda yetakchi o‘rin tutadi. Tahlil bu sxemaning hozirgi holatni to‘liq aks ettirmasligini ko‘rsatadi. Xitoy va Rossiya O‘zbekistonning ikki yirik savdo hamkori bo‘lib qolmoqda [4], xavfsizlik masalalarida esa har ikkala davlat bilan hamkorlik ShHT kabi ko‘p tomonlama tuzilmalar orqali amalga oshirilmoqda. Shuning uchun “mehnat taqsimoti”ni qat’iy chegaralangan model sifatida emas, balki yirik hamkorlarning bir-birini to‘ldiruvchi ishtiroki sifatida baholash to‘g‘riroq.

Ikkinchi qarashga ko‘ra, mintaqa davlatlari yirik davlatlar strategiyasining passiv obyektidir. A.Kulining tadqiqoti buning aksini, ya’ni mintaqa hukumatlari tashqi hamkorlar bilan munosabatlarning shartlarini faol belgilashini ko‘rsatgan [6]. O‘zbekiston tajribasi bu xulosani tasdiqlaydi. Ostona sammitida O‘zbekiston tomoni yangi iqtisodiy sheriklik dasturi va Toshkentda mintaqaviy sertifikatlash markazi kabi aniq tashabbuslar bilan chiqdi [16]. Bunday takliflar mintaqa davlatining kun tartibini shakllantirishdagi faol rolini namoyon etadi.

ShHT tajribasi ham shu xulosani tasdiqlaydi. Tashkilot Mintaqaviy aksilterror tuzilmasining ijroiya qo‘mitasi Toshkentda joylashgan bo‘lib, O‘zbekiston ko‘p tomonlama xavfsizlik hamkorligining faol ishtirokchisi hisoblanadi. 2026-yilgi uchrashuvda O‘zbekiston tomoni ShHTni rivojlantirishga hissa qo‘shishga tayyorligini bildirgan [17]. Bu mamlakatning mintaqaviy xavfsizlik masalalarini ikki tomonlama emas, ko‘p tomonlama tuzilmalar doirasida hal etishga ustuvorlik berishini ko‘rsatadi va Mudofaa doktrinasidagi bloklarga qo‘shilmaslik tamoyiliga mos keladi [22].

Ko‘p vektorli siyosat O‘zbekistonning mustaqil tanlovi bo‘lib, u biror hamkorga qarshi qaratilmagan. Mamlakat Xitoy bilan strategik sheriklikni chuqurlashtirish bilan bir qatorda Rossiya, Yevropa Ittifoqi, Amerika Qo‘shma Shtatlari, Yaponiya, Koreya Respublikasi, Turkiya va Fors ko‘rfazi davlatlari bilan ham hamkorlikni kengaytirmoqda. Xususan, 2025-yil noyabrida “Markaziy Osiyo + AQSh” formatidagi oliy darajadagi uchrashuv doirasida O‘zbekiston va AQSh o‘rtasida ko‘p milliard dollarlik investitsiya kelishuvlari erishildi [24]. Bunday diversifikatsiya “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan ochiq va pragmatik tashqi siyosat tamoyiliga mos keladi [5] va har bir hamkorlik yo‘nalishining o‘z qo‘shimcha qiymatini oshiradi.

Xitoy siyosatining kuchli tomoni uzoq muddatli rejalashtirilgani, davlat tomonidan muvofiqlashtirilishi hamda savdo, kredit va infratuzilmani bir vaqtda qamrab olishidadir. Geografik yaqinlik va savdoning katta hajmi bu afzallikni kuchaytiradi. Mintaqa davlatlari uchun bu omillar katta loyihalarni qisqa muddatda amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga,

savdoda Xitoy eksporti importdan sezilarli darajada ko‘pligi [12] O‘zbekiston oldiga eksport tarkibini kengaytirish, qayta ishlangan mahsulotlar ulushini oshirish va Xitoy bozoriga chiqish imkoniyatlaridan to‘liqroq foydalanish vazifasini qo‘yadi.

Rasmiy hujjatlarda Xitoy ichki ishlarga aralashmaslik va hamkorning taraqqiyot yo‘lini hurmat qilish tamoyilini ta’kidlaydi [14; 15]. Amalda investitsiyalar ko‘lami ortishi bilan loyihalarni huquqiy himoya qilish, investitsiya shartnomalarining shaffofligi va mahalliy ishtirok masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston misolida milliy qonunchilik va mudofaa siyosati tamoyillari [22] tashqi hamkorlikni milliy manfaatlar bilan uyg‘unlashtirishning ishonchli huquqiy asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalarining cheklovlari ham bor. Birinchidan, ikki mamlakat statistikasi bir-biriga to‘liq mos kelmaydi [12]. Ikkinchidan, investitsiyalar hajmi bo‘yicha korxonalar soni bilvosita ko‘rsatkich hisoblanadi va kapital miqdorini to‘liq aks ettirmaydi. Uchinchidan, maqsadlar iyerarxiyasi rasmiy hujjatlar va amaliy qadamlar tahliliga asoslangan muallif modeli bo‘lib, uni ekspert so‘rovlari orqali keyingi tadqiqotlarda aniqlashtirish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga olib keldi. Birinchidan, Xitoyning Markaziy Osiyodagi strategiyasi to‘rt bosqichda shakllandi va 2023-yildan buyon institutsionallashuv bosqichida turibdi. 2025-yilgi abadiy yaxshi qo‘shnichilik, do‘stlik va hamkorlik to‘g‘risidagi shartnoma bu bosqichning huquqiy asosidir.

Ikkinchidan, Xitoy maqsadlari besh darajali iyerarxiyani tashkil etadi: g‘arbiy chegaralar xavfsizligi va mintaqaviy barqarorlik, resurslar va tranzit, bozorlar, siyosiy o‘zaro qo‘llab-quvvatlash hamda normativ ta’sir. Xavfsizlik va asosiy manfaatlarga oid masalalar o‘zgarmas ustuvorlik hisoblanadi, iqtisodiy va gumanitar yo‘nalishlarda esa muzokaralar uchun kengroq imkoniyat mavjud.

Uchinchidan, O‘zbekiston bilan munosabatlarda moliyaviy-iqtisodiy va infratuzilmaviy vositalar ustunlik qiladi, xavfsizlik sohasidagi hamkorlik esa ko‘p tomonlama formatlarda va milliy mudofaa siyosati tamoyillariga muvofiq olib boriladi. To‘rtinchidan, O‘zbekiston mintaqaviy hamkorlikda “tayanch davlat” o‘rnini egallaydi. Bu o‘rin mamlakatga muzokaralarda mustahkam pozitsiya beradi, uni samarali ishlatish esa savdo va investitsiya tarkibini yanada takomillashtirishga bog‘liq.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi. 1) Xitoy yo‘nalishi bo‘yicha 2030–2035-yillarga mo‘ljallangan idoralararo hamkorlik dasturini ishlab chiqish va unda eksportni kengaytirish, investitsiyalar sifati, qarz boshqaruvi va tranzit bo‘yicha o‘lchanadigan maqsadlarni belgilash. 2) “Xitoy – Markaziy Osiyo” sammitlari oldidan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining maslahat uchrashuvlari doirasida mintaqaviy tashabbuslarni oldindan muvofiqlashtirish amaliyotini kengaytirish. 3) Xitoy ishtirokidagi yirik loyihalarni tayyorlashda

mahalliy ishtirok ulushi, texnologiyalar transferi va kadrlar tayyorlash bo‘yicha majburiyatlarni shartnomalarga kiritish amaliyotini yanada takomillashtirish. 4) Ikki mamlakat statistika idoralari o‘rtasida tashqi savdo ma’lumotlarini o‘zaro solishtirish bo‘yicha qo‘shma ishchi guruhini tashkil etish. 5) Barcha yirik hamkorlar bilan investitsiyaviy hamkorlikni, ayniqsa transport, qayta ishlash sanoati va kritik minerallar sohalarida, ko‘p vektorli siyosat tamoyillari asosida rivojlantirishni davom ettirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History // The Geographical Journal. – 1904. – Vol. 23, № 4. – P. 421–437. – DOI: 10.2307/1775498.

2. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.

3. China–Central Asia Trade Hits Record $106 Billion in 2025 // The Astana Times. – 2026. – 21 January. – URL: https://astanatimes.com/2026/01/china-central-asia-trade-hits-record-106-billion-in-2025/ (murojaat sanasi: 12.11.2026).

4. 2025-yilda O‘zbekistonning tashqi savdo aylanmasi 81 mlrd dollardan oshdi // O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. – 2026. – URL: https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/66432-2025-jilda-zbekistonning-tash-i-savdo-ajlanmasi-81-mlrd-dollardan-oshdi-4 (murojaat sanasi: 12.11.2026).

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “«O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son. – URL: https://lex.uz/docs/6600413 (murojaat sanasi: 12.11.2026).

6. Cooley A. Great Games, Local Rules: The New Great Power Contest in Central Asia. – New York: Oxford University Press, 2012. – 272 p.

7. Laruelle M., Peyrouse S. The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change and the Chinese Factor. – London: Hurst & Co., 2012. – 256 p.

8. Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2010.

9. China’s Belt and Road Initiative and Its Impact in Central Asia / ed. by M.Laruelle. – Washington: The George Washington University, Central Asia Program, 2018. – 145 p.

10. Kassenova N. China’s Silk Road and Kazakhstan’s Bright Path: Linking Dreams of Prosperity // Asia Policy. – 2017. – № 24. – P. 110–116.

11. Sickell J., Escobar B. Uzbekistan: Chinese Development Finance, 2000–2023. – Williamsburg: AidData at William & Mary, 2026. – URL: https://docs.aiddata.org/ad4/pdfs/chinese-development-finance-

profiles/2026/Uzbekistan_2000_2023_China_Development_Finance_Profile.pdf (murojaat sanasi: 12.11.2026).

12. China reinforces its trade dominance in Central Asia, but numbers don't always align // Eurasianet. – 2026. – URL: https://eurasianet.org/china-reinforces-its-trade-dominance-in-central-asia-but-numbers-dont-always-align (murojaat sanasi: 12.11.2026).

13. Xi charts course for China–Central Asia cooperation // The State Council of the People's Republic of China. – 2023. – 19 May. – URL: https://english.www.gov.cn/news/202305/19/content_WS646713cfc6d03ffcca6ed30e.html (murojaat sanasi: 12.11.2026).

14. China–Central Asia relations contribute to regional peace, stability: Xi // The State Council of the People's Republic of China. – 2023. – 19 May. – URL: https://english.www.gov.cn/news/202305/19/content_WS64676947c6d03ffcca6ed323.html (murojaat sanasi: 12.11.2026).

15. Xi Jinping. Championing the China–Central Asia Spirit for High-Quality Cooperation in the Region: Keynote Speech at the Second China–Central Asia Summit, Astana, 17 June 2025 // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. – URL: https://www.mfa.gov.cn/mfa_eng/xw/zyjh/202506/t20250617_11651909.html (murojaat sanasi: 12.11.2026).

16. Central Asia and China sign landmark treaty on eternal friendship and cooperation // Kun.uz. – 2025. – 18 June. – URL: https://kun.uz/en/news/2025/06/18/central-asia-and-china-sign-landmark-treaty-on-eternal-friendship-and-cooperation (murojaat sanasi: 12.11.2026).

17. Wang Yi Meets with Head of the Presidential Administration of Uzbekistan Saida Mirziyoyeva // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. – 2026. – 26 August. – URL: https://www.mfa.gov.cn/mfa_eng/wjbzhd/202608/t20260827_12011143.html (murojaat sanasi: 12.11.2026).

18. The Global Security Initiative Concept Paper // Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. – 2023. – 21 February. – URL: https://english.henan.gov.cn/2023/02-21/2693133.html (murojaat sanasi: 12.11.2026).

19. Xi, Uzbek president hold talks, elevate ties to all-weather comprehensive strategic partnership for a new era // Belt and Road Portal. – 2024. – 24 January. – URL: https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/099TTJJR.html (murojaat sanasi: 12.11.2026).

20. O'zbekistondagi eng ko'p xorijiy kompaniyalar Xitoyga tegishli // O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. – 2026. – URL: https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/69849-zbekistondagi-eng-k-p-khorizhij-kompaniyalar-khitojga-tegishli-4 (murojaat sanasi: 12.11.2026).

21. China–Kyrgyzstan–Uzbekistan railway project enters active construction phase // Kun.uz. – 2026. – 13 July. – URL: https://kun.uz/en/news/2026/07/13/china-kyrgyzstan-uzbekistan-railway-project-enters-active-construction-phase-a7f659 (murojaat sanasi: 12.11.2026).

22. “O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. 2018-yil 9-yanvar, O‘RQ-458-son. – URL: https://lex.uz/docs/3495885 (murojaat sanasi: 12.11.2026).

23. Uzbekistan’s public debt rises 16.5% year on year to $46.8bn // Kun.uz. – 2026. – 25 February. – URL: https://kun.uz/en/news/2026/02/25/uzbekistans-public-debt-rises-165-year-on-year-to-468bn (murojaat sanasi: 12.11.2026).

24. Uzbekistan and the United States agree to multi-billion dollar investments after White House talks // Euronews. – 2025. – 8 November. – URL: https://euronews.com/2025/11/08/uzbekistan-and-the-united-states-agree-to-multi-billion-dollar-investments-after-white-hou (murojaat sanasi: 12.11.2026).